

Núria JORNET-BENITO
Universitat de Barcelona
IRCVM

– Irene BRUGUÉS MASSOT
Servei d'Arxius de la Federació Catalana
de Monges Benedictines

SIS CARTES DE REINES I INFANTES AL MONESTIR
DE SANT ANTONI I SANTA CLARA DE BARCELONA:
UNA TIPOLOGIA DOCUMENTAL A L'ARXIU MONÀSTIC
I ELS VINCLES AMB LES DONES
DE LA CORONA CATALANOARAGONESA*

*Six letters from the queens and "infantes"
to the monastery of Sant Antoni and Santa Clara of Barcelona:
a documentary typology in a monastic archive
and a link with the women of the Catalan-Aragonese crown*

Resum: L'article edita i analitza les cartes de les reïnes d'Aragó que es conserven al fons del monestir de Santa Clara de Barcelona (Arxiu del Monestir de Sant Benet de Montserrat) des de dues perspectives connectades: d'una banda, per situar-les en el context d'un fons monàstic, el seu tractament i visibilitat; de l'altra, com a vehicle de la relació que va establir-se entre diverses sobiranes i també infantes amb aquest monestir de clarisses de la ciutat de Barcelona. En el primer aspecte, es dona valor a l'edició de les cartes, sovint oblidades en l'edició dels corpus diplomàtics, i en l'anàlisi del seu tractament arxivístic al llarg del temps per part de la mateixa institució. En el segon, s'integra la correspondència emesa per la sobirana en el context de la seva acció reginal, o reginalitat, que inclou molt sovint un element de promoció monàstica.

Mots clau: Monestirs, reginalitat, cartes, arxiu monàstic, reïnes.

Abstract: This article presents a transcription and analysis of the contents of the correspondence of the queens of Aragon, which is preserved in the archival collection from the monastery of Santa Clara of Barcelona (Archive of the Monastery of Sant Benet de Montserrat). The analysis is carried out from two connected perspectives: firstly, by situating the letters in the context of a monastic archival collection, their treatment and visibility; secondly, by showing how they served as a vehicle for the relationship between the different sovereigns – and also "infantes" – and this monastery of the Poor Clares in the city of Barcelona. In the first case, importance is given to the transcription of the letters, which have often been lost among the diplomatic corpus, and to the analysis of their archival treatment over time by the institution itself. In

* Aquests text i la investigació que es deriva s'inclou en el projecte d'I+D *Paisajes monásticos. Representaciones y virtualizaciones de las realidades espirituales y materiales medievales en el Mediterráneo Occidental (siglos VI-XVI)* del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades, PGC2018-095350-B-100.

the second case, the correspondence issued by each sovereign is viewed in the context of her reginal action, or queenship, which frequently includes the promotion of the monastic communities.

Keywords: Monasteries, queenship, letters, monastic archive, queens.

INTRODUCCIÓ

Reines de la Corona d'Aragó, monestirs de clarisses, cartes i arxius monàstics i conventuals són termes que situen aquest article en un context historiogràfic que apropa dos àmbits: el de la història medieval, que ha vist en les últimes dècades desenvolupar una potent línia d'investigació centrada en el poder, autoritat i acció de les reines medievals; i una recerca centrada en la potencialitat de les cartes, en el seu sentit de comunicació interpersonal però també en la seva significació política, i en la història dels arxius, en el que implica de coneixement del tractament documental i de les pràctiques arxivístiques per a la recerca històrica.

L'objectiu principal d'aquest text és per tant mostrar la confluència en el valor donat a la carta, com a tipologia documental ben present als arxius —i en aquest cas als arxius monàstics— i entenent-la també com a vehicle per exemplificar la relació entre les reines i els monestirs. Els objectius més específics se situen a dos nivells: per una banda, presentar les cartes de les reines conservades a l'arxiu monàstic, el seu nombre, el seu tractament i lloc en el fons; per l'altra, les figures, reines i infantes, que són al darrere de les cartes i la seva relació amb la comunitat monàstica. Finalment, la transcripció i edició de les cartes permetrà donar a conèixer el contingut dels documents i visualitzar una de les tipologies documentals de l'arxiu. Juntament amb aquestes sis cartes, l'altra font majoritàriament utilitzada seran els inventaris, registres i manuals que va confeccionar l'arxiver Sebastià Roger quan, a la dècada del 1590, reorganitzà l'arxiu de la comunitat i li donà carta de naturalesa amb un espai, unes instal·lacions, un procediment de descripció i accés i unes germanes arxiveres responsables.

L'espai on se situa aquesta confluència és el monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, primer de l'orde de santa Clara en terres catalanes, fundat el 1236 a partir d'una demanda al papa per part d'un grup de «*sorores penitentium*» per constituir-se en comunitat de «*pauperem monialum inclusarum ordini Sancti Damiani*».¹ El context fundacional ens acosta per tant a un moment en

1. El papa Gregori IX exhorta els ciutadans de Barcelona a fer almoina a Berenguera d'Antic, Guilleuma de Polinyà i deu germanes penitents més que desitgen edificar un monestir en un feu propi, per viure-hi sota la regla i l'orde de les monges pobres tancades de Sant Damià, 18 febrer 1236 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 179). Irene BRUGUÉS – Núria JORNET-BENITO – Coloma BOADA (dirs.), *Diplomatari de la col·lecció del monestir de Santa Clara de Barcelona (1039-1241)*, Barcelona, Fundació Noguera 2019, núm. 213, 401-402.

què un grup de dones religioses, amb un perfil proper a les beguines-beates o al de la religiositat informal, s'apropen a l'espiritualitat mendicant i a la proposta de Clara d'Assís i de les primeres damianites; un espai i una pràctica religiosa que es regularitza amb l'acostament a una proposta més reglada. La comunitat s'enclavarà de manera significativa en l'entramat urbà, patrimonial i devocional de la Barcelona de la segona meitat del segle XIII, constituint un dels agents que contribuïren al creixement econòmic i urbà cap a les viles noves que creixien des dels vells murs de la Barcelona romana (en concret a la zona de llevant de Barcelona, pròxima al rec comtal i al mar). La llegenda fundacional de l'arribada de dues dones, Agnès i Clara, deixebles i familiars de la mateixa santa Clara, i el culte desenvolupat des de la fi del segle XV al seus cossos tinguts per sants i amb capacitats taumatúrgiques, acabarien de situar aquest centre en la topografia espiritual de la Barcelona de l'època. Dos episodis de la seva història destaquen als segles moderns i contemporanis; el pas de la comunitat a la regla de sant Benet (c. 1513) i els dos grans trasllats en el seu emplaçament: el primer, de l'enclavament fundacional al Barri de la Ribera a les dependències del Palau Reial de Barcelona a causa de la destrucció de l'edifici monàstic amb motiu de la Guerra de Successió i la construcció de la Ciutadella (1718); i el segon, a la postguerra, amb la instal·lació a la muntanya de Montserrat (1952).²

Les cartes en el fons monàstic

Els sis documents que editem corresponen al primer plec (número 783) de la sèrie correspondència del grup de sèries de comunitat del fons del monestir de Santa Clara de Barcelona (MSCB), conservat avui dia a l'Arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat (AMSBM) de resultes de la unió el 1952 de les comunitats de Sant Benet de Mataró (1881-1952) i Santa Clara de Barcelona (c. 1236-1952) en la fundació del cenobi femení benedictí de Sant Benet.

Si bé la classificació, ordenació i instal·lació del fons de l'AMSBM i el plec 783 de cartes reials en la sèrie de correspondència respon a l'actuació arxivística que a l'inici del segle XXI van dur a terme la professora Núria Jornet-Benito i

2. Per a la història d'aquesta comunitat vegeu: NÚRIA JORNET-BENITO, *El monestir de Sant Antoni de Barcelona: l'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses catalanes* (Scripta et Documenta, 76), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2007; NÚRIA JORNET-BENITO, «Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, 1513: de clarisas a benedictinas, un paso a esclarecer», *Itinerantes: revista de Historia y Religión*, 2 (2012), 171-189; MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA, *Monestirs urbans en temps de guerra: Sant Pere de les Puel·les i Santa Clara de Barcelona, 1691-1718* (Llibrets de sala 17), Barcelona, Ajuntament de Barcelona 2014; IRENE BRUGUÉS MASSOT, «Els monestirs de benedictines de Barcelona al tombant dels segles XVII-XVIII a través dels seus arxius», dins *L'Església a Catalunya durant la guerra de Successió*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat 2015, 177-195; BRUGUÉS – JORNET-BENITO – BOADA, *Diplomatari*.

la germana-arxivera Coloma Boada en aquest arxiu,³ el fons presenta elements de dues actuacions arxivístiques anteriors, fetes quan l'arxiu encara era l'arxiu del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona. Precisament, la unió de les sis cartes reials en aquest plec 783 és resultat d'una d'aquestes actuacions. I és que, tan important és el contingut del document, la informació que conté i per la qual va ser escrit, com tota aquella informació que emana del seu suport i del seu context de producció i gestió.

Per això, no només és necessari estudiar les dades que ens transmet el contingut d'aquestes cartes, en aquest cas la informació relativa a les relacions entre les abadeses i monges d'aquesta comunitat monàstica i les dones de la casa reial d'Aragó (reines i infantes), sinó que també cal aturar-se en el document en si i el seu tractament, ús i conservació en la institució receptora.

Pel que fa als documents editats i a la seva tipologia documental, cartes reials, res de nou podem dir respecte a tot el que ja han analitzat detalladament els diversos estudis existents sobre la producció documental de la cancelleria reial de la corona catalanoaragonesa.⁴ De les sis cartes reials, quatre de les cinc primeres són cartes closes amb el segell secret de la reina —en alguns casos l'anular, les traces del qual encara es conserven en part—, mentre que la darrera és una carta oberta en forma de circular dirigida a tots els oficials de la corona.⁵ Les seves característiques formals no difereixen de les pròpies d'aquests documents en la seva cronologia.

Ara bé, per entendre la importància d'aquesta documentació per la comunitat de monges de Santa Clara de Barcelona, cal observar quina gestió i conservació se'n va fer a posteriori des de l'entitat receptora.

Les sis cartes es troben avui dia reunides en un plec juntament amb trenta documents més, la majoria cartes reials emeses per la cancelleria reial de la corona catalanoaragonesa —pels seus reis, infants o batlles generals— entre 1279 i 1663, però també algunes còpies de cartes d'època moderna enviades pel monestir de Santa Clara al rei en relació amb diversos assumptes. Aquests documents disposats en ordre cronològic en un mateix plec pel fet de ser correspondència emesa per la corona o enviada al rei, responen a una actuació arxivística de tipus historicista duta a terme per la germana-arxivera Plàcida Genescà entre la fi del segle XIX i l'inici del segle XX. Així s'identifica per la

3. Vegeu l'actuació a Núria JORNET-BENITO, *Guia de l'Arxiu del monestir de Sant Benet de Montserrat*, Montserrat, Monestir de Sant Benet de Montserrat 2008. En línia https://www.acub.cat/wp-content/uploads/2021/05/2010_GuiaAMSBM.pdf [01/10/2021].

4. Entre molts d'altres, els consultats per aquest article: M. Josepa ARNALL I JUAN – Anna GIRONELLA I DELGÀ, *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515, 1517-1713)*, Barcelona, Fundació Noguera 2000 i María Luz MANDINGORRA LLAVATA, «Al servicio del rey. Sobre la carta real diplomática de la corona de Aragón (1336-1458)», *Anuario de Estudios Medievales*, 47/2 (2017), 647-677.

5. La carta d'Elionor de Castella al monestir de Santa Clara (núm. 2 de la present edició) es conserva en tan mal estat que no permet identificar quina tipologia de carta és i quin segell es va utilitzar.

constatació de l'escriptura manuscrita d'aquesta monja-arxivera en el títol de la portada del plec «Cartas reales en papel del archivo del monasterio de Santa Clara de Barcelona», i en el seu mateix número o signatura arxivística «793»; també en les signatures arxivístiques escrites en tinta negra i entre dos punts al vers de cada carta o en la indicació al dors de cada document de la data de redacció i, en algunes ocasions, el regest del seu contingut o de la seva classificació i instal·lació a l'arxiu, com «coses comunes del nº CXVIII». De fet, les signatures arxivístiques actuals de tots els documents del fons, algunes agrupacions documentals (com el mateix plec de les cartes reials, però també el plec 769 d'«Auténticas y privilegis»,⁶ els volums 505 i 506 de «Dotalicios»,⁷ el volum 790 de canvi d'estabilitat de monges,⁸ el 831 d'assumptes relatius a la Congregació Claustral Benedictina Tarraconense i Cesaraugustana,⁹ el 471 de pèrdues patrimonials¹⁰ o el 640 de desapropis,¹¹ entre d'altres) i l'elaboració i disposició de la col·lecció de pergamins, responen a l'actuació que la germana Plàcida Genescà dugué a terme ara fa més de cent anys.¹² Una actuació caracteritzada per la classificació i agrupació temàtica, per tipologies documentals i per suports de la documentació del fons.

Amb posterioritat a aquesta intervenció i abans de la d'inici del segle XXI, els anys setanta del segle XX, alguna de les monges arxiveres del monestir de Sant Benet de Montserrat va segellar el vers de totes les cartes reials (també pergamins, cartes de professió de les monges, cartes de confirmació d'abadeses... i la majoria de la documentació del fons) amb un segell de tinta blava amb la inscripció «Monestir de Sant Benet de Montserrat –arxiu–». Una actuació que volia garantir la no dispersió o pèrdua de la documentació d'arxiu

6. *Rescritos pontificios. Auténtiques, privilegis i cartes germandat*, 1587-1906 (CAT AMSBM MSCB Culte públic núm. 769).

7. *Documentos referentes a la pensión vitalicia que de las reales limosnas disfrutaban algunas religiosas*, 1592-1830 (CAT AMSBM MSCB Dots monges núm. 505) i *Cartas de pago otorgadas por religiosas por el recibo de su dote*, 1856-1903 (CAT AMSBM MSCB Dots monges núm. 506).

8. Plec de documents relatius al canvi d'estabilitat de monges entrants o sortints del monestir de Santa Clara de Barcelona, 1681-1858 (CAT AMSBM MSCB Congregació Claustral Tarraconense núm. 790).

9. *Asuntos del monasterio con los presidentes de nuestra Congregación Claustral Tarraconense y Cesaraugustana*, [1673-1909] (CAT AMSBM MSCB Congregació Claustral Tarraconense núm. 831).

10. *Perdidas y perjuicios que el real monasterio de Santa Clara de Barcelona han sufrido con motivo del último sitio de 1714, de las cuales dimana su miseria*, 1615-1890 (CAT AMSBM MSCB Ciutadella núm. 471).

11. Memorial de desapropis i càrrecs, s. XIV – 1834 (CAT AMSBM MSCB Inventaris núm. 640).

12. Per més informació sobre l'actuació de Plàcida Genescà com arxivera en el fons del monestir de Santa Clara de Barcelona vegeu l'estudi introductor de BRUGUÉS – JORNET-BENITO – BOADA, *Diplomatari*, 43-53 o l'article de Irene BRUGUÉS MASSOT – Núria JORNET-BENITO – Coloma BOADA CATAJÚS, «Plàcida Genescà i Caballer, una monja arxivera dels segles XIX-XX», dins *Dones silenciades. El llegat de sor Eulària Anzizu (1868-1916) al Monestir de Pedralbes*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona 2018, 200-205.

i al mateix temps la seva propietat o adscripció a l'arxiu de la comunitat; i que per altra banda és pròpia de l'arxivística de casa nostra, tant eclesiàstica com d'institucions públiques, de la segona meitat del segle passat.

Moltes de les cartes del plec 783 contenen referències arxivístiques anteriors a les de la germana Genescà. Si observem el dors de les cartes reials, a més dels elements propis d'aquesta tipologia documental (l'anotació «Registrata», l'adreça del destinatari de la carta, el segell reial de cera —ja sigui el secret, el comú o l'anular— i la *iussio* o *mandatum* de sota), trobem anotacions i indicacions fetes per l'arxiver de la casa o les monges-arxiveres de Santa Clara de Barcelona en el desenvolupament de les seves funcions com a gestores i garants de la conservació de la documentació del monestir.

Així, a part d'algunes anotacions identificatives del contingut del document (com «Lletra de la reyna a la abadessa» o «Carta de la reyna a la abadessa y convent») fetes molt probablement durant la gestió d'aquests documents a l'arxiu monàstic els segles XV-XVI; trobem també al dors les referències sistemàtiques a la seva identificació arxivística a l'estança o plica de «les cartes reals» de l'arxiu del monestir. Aquesta darrera referència sabem, per l'escriptura manuscrita, que pertany a la mà de Sebastià Roger i s'inscriu en la seva actuació a l'arxiu monàstic entre el 1597 i 1600 com arxiver contractat per la comunitat de Santa Clara.

Sebastià Roger (v. 1573-1623) era un escriptor natural de la vila de Ripoll que documentem el 1591 treballant com arxiver auxiliar en el capítol de la Seu de Barcelona¹³ durant quatre anys,¹⁴ des d'on possiblement va passar a treballar l'any 1596 al monestir de Santa Clara i, paral·lelament, a l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu. En aquesta darrera institució serví com arxiver més de vint-i-cinc anys, fins a la seva mort el 1623.¹⁵

Sebastià Roger va ser contractat el 1597 per l'abadessa Francesca de Montmany per fer «la composició y ordenança de l'archiu del present monestir y de totes les scriptures de aquell».¹⁶ Entre la documentació que va identificar, classificar, ordenar, registrar i instal·lar a les noves dependències de l'arxiu monàstic —estances que ell mateix va fer destinar per aquest ús—, hi havia les cartes reials. Aquest fet no només es mostra a través de les seves signatures arxivístiques manuscrites del dors de les cartes, sinó també amb l'elaboració d'un inventari propi per als privilegis i documents reials, titulat *Inventari o*

13. Miquel PÉREZ LATRE, «Sercar, ordenar y fer inventari i índex. Sobre arxius i institucions a Catalunya (segles XVI-XVII)», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 22 (2004), 88.

14. «De l'archiu del present monestir e de l'offici de les senyores archiveres»: *Llibre de càrrecs i oficis del present monestir de Santa Clara de Barcelona y de les obligacions de aquells*, 1598 (CAT AMSBM MSCB Oficis núm.743 f. 82).

15. Maria TOLDRÀ, «Sebastià Roger, arxiver de l'hospital de la Santa Creu», *El Blog de la BC*. En línia <http://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Sebastia-Roger-archiver-de-l-Hospital-de-la-Santa-Creu> [24/11/2015].

16. *Llibre de les coses dignes de memòria del monestir de Santa Clara de Barcelona* de Sebastià Roger, 1599-1895 (CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 52).

registre dels privilegis concedits per los Reys de Aragó al monestir de Santa Clara de Barcelona,¹⁷ segons el qual aquesta documentació ocupava tres «armaris»¹⁸ de l'arxiu identificats amb el títol de «cartes reals».

Són gairebé un centenar els documents que Sebastià identificà i classificà com a cartes reials: privilegis reials de protecció, concessions reials de rendes o béns, institucions de beneficis i aniversaris, correspondència amb reis i reines, decrets reials sobre els assumptes que afecten la comunitat i els seus drets sobre els molins, l'aigua del rec comtal, l'arenal on van construir el monestir, etc. Documents en suport paper i pergamí de diferent tipologia documental i cronologia (fins el 1600 és clar), amb i sense segell, que són classificats en una mateixa sèrie documental, no per la seva tipologia documental, temàtica, cronologia o pel seu tipus de suport, sinó per l'origen del seu emissor o receptor: la monarquia.

És cert que també es poden trobar referències documentals entre els inventaris que Sebastià Roger va elaborar de la sèries de censos, aniversaris, beneficis, cartes apostòliques o coses comunes. Sèries documentals creades per agrupar tota la producció de documentació relativa a una activitat o funció pròpia del monestir —a excepció de la de cartes apostòliques agrupades sota el criteri del mateix emissor. Però, en el cas d'aquestes sèries, la documentació reial que s'hi registra és la relacionada directament amb l'activitat o la funció pròpia; per exemple: la sentència de la reina Maria sobre el cobrament d'un censal en la sèrie de censals.

De fet la sèrie de privilegis reials així com la de cartes apostòliques, creades amb el criteri de l'emissor i no de l'activitat o funció que genera la documentació, són sèries que hom pot trobar identificades en qualsevol inventari, guia o catàleg antic d'un fons monàstic. Perquè els gestors documentals de monestirs i convents de l'època, tenien ben clar que pel sosteniment de la casa i del seu bon govern era imprescindible tenir ben identificats, classificats, instal·lats i conservats els documents i la normativa que emanava de les principals autoritats del moment: papes i reis. Per això, la sèrie de privilegis reials i el seu inventari elaborats per Sebastià Roger —no ens ha d'estranyar—, responen a una pràctica de gestió i administració patrimonial pròpia d'aquestes institucions a la baixa edat mitjana i època moderna.

L'anomalia és la disgregació de la sèrie de privilegis reials entre la col·lecció de pergamins del fons i el plec 783 de cartes reials que va dur a terme Plàcida Genescà a la fi del segle XIX. Perquè en aquest cas els documents reials van ser separats seguint un criteri de classificació diferent: pel seu suport (pergamí o

17. *Inventari o registre dels privilegis concedits per los Reys de Aragó al monestir de Santa Clara de Barcelona* de Sebastià Roger, 1598 (CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 733(II)).

18. En aquest context cal entendre armaris no com un moble sencer, sinó com l'espai equivalent a un calaix o prestatgeria quadrada d'un moble —armari o prestatgeria— major. És a dir, que l'espai d'instal·lació destinat a conservar les cartes reials de l'arxiu del monestir de Sant Clara de Barcelona ocupava tres calaixos o prestatges d'un dels mobles destinats a arxiu.

paper) i ordenats cronològicament sense tenir en compte ni el seu contingut, ni l'emissor o receptor, ni la seva tipologia documental o la funció-activitat fruit de la qual van ser creats. Aquests nous criteris de classificació de Genescà responien a una visió i gestió ben diferent de la documentació, que ja no era requerida pel seu contingut informatiu en l'administració diària dels béns i drets del monestir —com era el cas en temps de Sebastià Roger—, sinó pel valor històric de les dades que aquesta conté. Plàcida pertanyia a un altre tipus d'arxiveres, les arxiveres imbuïdes per l'arxivística historicista, pel model d'arxivística que es va dur a terme des de l'inici del segle XIX i fins a mitjan segle XX i que els estudiosos d'aquesta ciència han convingut a anomenar l'època dels arxius com a laboratoris de la història.¹⁹

L'impacte de la gestió que va fer l'arxivera Genescà del fons de Santa Clara és tant gran i efecte a tanta documentació, que Núria Jornet-Benito i la germana Coloma Boada en la seva intervenció al fons a l'inici del segle XXI es veieren obligades a mantenir-la en gran part. És per això que encara avui dia, el fons tancat de Santa Clara de Barcelona conserva algunes sèries documentals senceres, agrupacions de documents en plec i volums i les signatures arxivístiques de tots els documents tal i com va ser establert ara fa un segle. El plec 783 de «cartas reals» n'és un cas.

No obstant, tant en la primera actuació de Sebastià Roger com en la de la germana arxivera Plàcida Genescà i les seves successores fins avui dia, hom pot observar la significació que la comunitat femenina de Santa Clara al llarg dels segles va donar a la seva relació amb la monarquia, especialment en la que li fou més propera: la dels reis i reines de la corona catalanoaragonesa.

Les reines i les infantes al darrere de les cartes

Elionor de Castella, Elionor de Sicília, Joana d'Aragó, Maria de Castella són —a falta de poder identificar el nom de la reina de la carta núm. 1—²⁰ les autores d'algunes de les lletres que rep la comunitat de Sant Antoni i Santa Clara, i que han arribat fins a dia d'avui. Quatre noms per a il·lustrar un moment i una relació amb el monestir de damianites barcelonines; quatre noms que tanmateix no defineixen del tot el que seria el vincle general de la branca femenina del casal d'Aragó amb aquesta comunitat monàstica, tant en el seu moment fundacional com en la seva consolidació en la topografia espiritual de la Barcelona medieval.

19. José Ramón CRUZ MUNDET, *Manual de Archivística*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez 2008, 24, seguint a Robert-Henri BAUTIER, «La phase cruciale de l'histoire des archives: la constitution des dépôts d'archives et la naissance de l'archivistique (xvie–début xixe siècle)», *Actes du VIème Congrès International des Archives, Archivum*, XVIII (1968), 140.

20. Esperem que anàlisis comparatives posteriors de l'escriptura i les escasses restes del segell ens permetin avançar en la identificació de l'autora d'aquesta carta.

Com han destacat recentment Nikolas Jaspert i Imke Just a l'obra *Queens, Princesses and Mendicants: Close Relations in a European Perspective*, el tema de la connexió i vinculació entre reines i monacat ha interessat en general el camp dels estudis medievals; tot i que sovint, per al cas dels ordes mendicants, s'havia posat en primera línia l'acció de la burgesia. Són recerques més recents que han significat de manera especial l'acció i patronatge de la reialesa i de manera particular també la de les reines, les seves filles i per extensió el seu cercle cortesà i de poder.²¹

D'altra banda, els estudis de *queenship*, amb el seu equivalent català, reginalitat, que va ser proposat per Núria Silleras l'any 2003,²² han resignificat i situat en una mateixa perspectiva els diversos aspectes d'allò que fa referència a l'estat o condició de ser una reina: els models de poder femení que es tingueren presents en aquesta acció; l'*agency*, entesa com el marge d'actuació política i la capacitat de les reines per administrar una cort; la capacitat i pràctica mediadora i diplomàtica de les sobiranes i la promoció espiritual.²³ I s'ha pogut concretar i exemplificar el que aquest darrer aspecte comporta, en el seu vincle amb el monacat i l'espiritualitat: la fundació o refundació de nous espais monàstics o d'espiritualitat; el paper de les reines com a benefactores d'aquests centres; el seu mecenatge artístic; la relació amb un o altre monestir com a espai de retir o d'allotjament puntual, d'enterrament o també com a escenari per desplegar el poder, cultivar la pietat personal i garantir la memòria familiar i dinàstica. Un ampli ventall d'accions d'altra banda que, com precisa M. del Carmen García Herrero, s'adiuen al model de protecció i afavoriment que els reis cristians havien de dispensar a l'església, associades a l'exercici del poder i ofici reginal.²⁴

L'àmplia i ràpida expansió dels ordes mendicants a partir del segle XIII no s'entendrà per tant sense el suport i promoció de les monarquies europees. I en aquest context, els reis d'Aragó no en foren l'excepció, especialment a partir del regnat de Pere el Gran i de manera particular les dones d'aquesta dinastia, esdevenint la Casa de Barcelona, com conclou Nikolas Jaspert, en principal promotor reial del franciscanisme peninsular.²⁵ Entenent a més aquest francis-

21. Nikolas JASPERT – Imke JUST (eds.), *Queens, Princesses and Mendicants Close Relations in a European Perspective*, Reihe, *Vita regularis – Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter* 2019.

22. Núria SILLERAS-FERNÁNDEZ, «Queenship en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media: estudio y propuesta terminológica», *La Corónica, A Journal of Medieval Spanish Language and Literature*, 32, I (2003), 119-133.

23. Ana ECHEVARRÍA – Nikolas JASPERT, «Introducción. El ejercicio del poder de las reines ibéricas en la Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 46, 1 (2016), 3-33 (8-10).

24. María del Carmen GARCÍA HERRERO, «Reginalidad y fundaciones monásticas en la Baja Edad Media Península», *Edad Media. Revista de Historia*, 18 (2017), 16-48 (39).

25. Nikolas JASPERT, «El perfil trascendental de los reyes aragoneses, siglos XIII al XV: santidad, franciscanismo y profecías», dins José Ángel SESMA MUÑOZ (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia, 1208-1458. La Monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Zaragoza, Grupo CEMA 2010, 185-220 (197).

canisme del casal de Barcelona no solament com un acte personal o familiar de devoció, sinó també com un acte en tota la seva significació política.²⁶

Si bé, com dèiem, són quatre els noms que hi ha al darrere de les cartes editades, en el cas del nostre monestir cal iniciar aquesta cadena de vincles i de suport reial amb la figura de Violant d'Hongria (1219-1251), esposa de Jaume I, tal com es desprèn de la butlla amb què el papa Gregori IX, ja al 1240, tot just quatre anys després del primer document que inaugura la nova comunitat, autoritza aquesta sobirana a entrar al clos monàstic «causa devotionis», tres cops l'any, amb les seves filles i acompanyada de dues donzelles.²⁷ Un signe per tant de com ràpidament el nou enclavament damianita ocupà un lloc destacat en la topografia devocional de la ciutat, i com s'inaugurà ben aviat el gest de les reines a entrar de manera més o menys puntual al monestir. Paral·lelament la comunitat rep també del pontificat diverses indulgències encaminades a fer créixer la devoció popular vers el nou centre, com els 20 dies d'indulgència que l'any 1239 Gregori IX concedeix als fidels de la província eclesiàstica de Tarragona si s'apropen i visiten el monestir de Sant Antoni durant la festa de sant Antoni de Pàdua, titular de l'església monàstica.²⁸

Tot i que no és l'objectiu d'aquest estudi analitzar de manera detallada aquesta promoció espiritual per part de les reines, una bona panoràmica ens la proporciona l'arxiver Sebastià Roger en els instruments arxivístics i manuals que va generar a la dècada del 1590, com a resultat de la profunda i destacada tasca d'organització de l'arxiu monàstic que va emprendre, contractat per la comunitat. Tal com ell mateix anota, per exemple, al seu «Llibre de càrrecs i oficis del monestir de Santa Clara»: el monestir fou «molt afavorit pels reis i reines d'Aragó».²⁹ I al llarg del seu «Llibre de coses dignes de memòria del monestir de Santa Clara», consten les freqüents visites de la mateixa reina Elionor, però també de la reina Elisenda de Montcada, que visità el monestir

26. Nikolas JASPert, «Testaments, Burials and Bequets. Tracing “Franciscanism” of Aragonese Queens and Princesses», dins JASPert – JUST, *Queens, Princesses*, 85-134 (86).

27. El papa Gregori IX concedeix a Violant d'Hongria, reina d'Aragó, i a les seves filles la potestat d'entrar al monestir de Sant Antoni de Barcelona tres vegades l'any per causa de devoció i acompanyades de dues donzelles honestes, Laterà 5 juliol 1240 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 254); BRUGUÉS – JORNET-BENITO – BOADA, *Diplomatari*, núm. 300, 501-502. Coneixem per a les clarisses de Salamanca una butlla similar adreçada per Alexandre IV a la reina de Castella i Lleó, en què l'autoritza a entrar a la clausura i visitar el monestir de Santa Maria «causa devotionis», dos o tres vegades l'any, acompanyada de cinc i sis dones honestes (Viterbo 2 desembre 1257): Àngel RIESCO, *Datos para la historia del real convento de clarisas de Salamanca. Catálogo documental de su archivo*, León, Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro», Archivo Histórico Diocesano 1977, 40.

28. El papa Gregori IX concedeix als fidels de la província eclesiàstica de la Tarraconense vint dies d'indulgència si acudeixen devotament al monestir de Sant Antoni de Barcelona per la festa de Sant Antoni [de Pàdua], Anagni 28 setembre 1239 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 247); BRUGUÉS – JORNET-BENITO – BOADA, *Diplomatari*, núm. 284, 483-484.

29. CAT AMSBM MSCB Oficis núm. 743 f.3.

el 1358, anotant-se les despeses per endreçar el monestir i del menjar que se li oferí (vi blanc i préssecs) i dels dos ciris blancs per a la taula.³⁰ Visites continuades de «la reyna de Sicília» (1360, 1376, 1379);³¹ de «la reyna de Xipre» (1362);³² i «la reyna dona Forciana»;³³ en alguns casos, en festivitats destacades com el dia de Santa Clara³⁴ o el de Sant Antoni.³⁵

Què aporten les cartes en aquest context? Les sis cartes que conserva el fons del monestir de Santa Clara de Barcelona mostren el vincle i relació particular de la comunitat barcelonina amb algunes d'aquestes sobiranes o d'altres membres femenins de la casa reial; i donen compte dels diversos aspectes d'aquesta relació, i, en part, del model de reginalitat que esmentàvem: des de la promoció en la fundació o consolidació del monestir, la protecció en els seus interessos econòmics, la institució d'aniversaris i beneficis a l'església monàstica i les visites o presències continuades en la comunitat.³⁶

30. CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 25. En un altre registre de l'arxiver s'anota que el mateix any la reina Elisenda va instituir un aniversari per l'ànima del seu marit, el rei Jaume: *Llibre dels aniversaris y missas e altres divinals officis instituïdes en la iglésia del monestir de Santa Clara de Barcelona, recondit en lo arxiu de aquell*, 1598-1599 (CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 738(VII) f. III novembre); *Llibre en lo qual estan designats los actes de cosas comunes del monestir de S. Clara de Barcelona recondit en lo archiu de aquell* de Sebastià Roger, 1597-1598 (CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 736(V) f. 3v). Trasllat de les clàusules de l'aniversari que la reina Elisenda de Montcada va instituir l'endemà de Tots Sants per l'ànima del seu difunt marit, el rei Jaume II el Just, a la seu de Barcelona i a totes les parròquies, monestirs, hospitals i capelles de la ciutat, 4 juliol 1358 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 821).

31. Podria tractar-se de diferents sobiranes: Constança, filla de Pere III i Maria de Navarra, reina consort de Sicília amb el seu casament amb Frederic III, germà de la reina Elionor; o Maria de Sicília, reina entre 1377 i 1401, i neboda de la sobirana catalana.

32. Podria tractar-se d'Elionor d'Aragó, filla de Pere d'Aragó, infant d'Aragó i comte de Ribagorça, d'Empúries i de Prades, i Joana de Foix; casada el 1353 amb Pere I de Xipre; cosina germana del rei Pere III. Coneixem les estretes relacions entre les dues corts, l'intercanvi constant de regals i les relacions epistolars entre ella i la reina Elionor. Va ser enterrada al convent de framenors de Barcelona. M. Teresa FERRER MALLOL, «La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno», *Chemins d'Outre-mer. Études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, París, Publications de la Sorbonne 2004, 311-331.

33. Es tracta de Sibil·la de Fortià, reina consort d'Aragó (1377-1387), quarta esposa de Pere III el Cerimoniós.

34. El 1376 «dia de S. Clara hic menja la Reyna e aparellem-li cambra» (CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 27).

35. Entre 1376 i 1379 «la infanta dona Isabel vingué per S. Antoni, dam-li entre fruytes y vi»: *ibidem*.

36. La confluència en certa manera entre reginalitat i cartes ha estat subratllat també en els estudis i congressos del projecte MISSIVA, *Cartas de mujeres en la Europa medieval (España, Francia, Italia, Portugal, siglos VIII-XV)*, inscrit en les activitats de l'École des hauts études hispaniques et ibériques (Casa de Velázquez, Madrid), que té com a eix central l'estudi i anàlisi de la correspondència de les dones medievals, com a instrument de comunicació però de manera particular com a instrument d'acció política: vehicle de transmissió de sabers, de promoció i de mecanatge en els camps de les arts, la literatura o la religió.

Elionor de Castella: l'espai refugi del monestir

La col·lecció de cartes de reines s'inicia amb la lletra d'Elionor de Castella (1307-1359), datada l'any 1335. Es tracta d'una missiva emesa per aquesta reina, que fou la segona muller d'Alfons III el Benigne, dirigida a l'abadessa de Sant Antoni, en relació amb el dipòsit de cofres, robes i altres béns que s'hauria fet al monestir a mans de l'atzempler Domingo Ferrando.

La temàtica de la carta inaugura el que d'altres documents del fons també revelen: l'espai del monestir com un espai de protecció, de custòdia material de béns, mobiliari o joies, que, per algun motiu, havien de ser posats a recer. Una dinàmica que s'inscriuria en la tradició de les monarquies medievals itinerants que repartien els seus béns preuats (entre els quals podem trobar també l'arxiu reial) entre les diferents cases o palaus reials i sobretot monestirs escampats pel seu territori. Els monestirs els garantien l'espai de seguretat i custòdia necessari per allunyar aquests tipus de béns de gran valor de les possibles manipulacions i ingerències de la cort durant l'absència reial. Una dinàmica que també ajudava a crear un clima de confiança i favor mutu entre el rei i la reina i les comunitats monàstiques.

En el cas que ens ocupa, l'acció d'Elionor faria entreveure aquesta relació de confiança envers la comunitat de damianites de Barcelona. Desconeixem quin era el grau més concret de relació entre la sobirana i aquest monestir, perquè a hores d'ara el seu nom no apareix en d'altres documents del fons d'aquest monestir. Tampoc els escassos estudis sobre la reina³⁷ o, de manera indirecta a través de la figura del seu espòs, donen a conèixer una relació especial amb la comunitat de Sant Antoni i Santa Clara. Podem entendre però, pel que traspuja la missiva, que pogué ser un centre inclòs en la topografia devocional i relacional de la reina.

La data de la carta, 1335-1336, ens porta a un moment especialment tens en la vida d'aquesta sobirana. Crític per a la salut del seu espòs, que patia una malaltia crònica, morint pocs mesos després;³⁸ crític per a les relacions entre

37. Recentment Alejandra Recuero ha fet notar que: «este personaje, olvidado por la historiografía a pesar de su importancia en el desarrollo de la historia de Castilla y de Aragón. Esta carencia de menciones bibliográficas de importancia referentes a Leonor dificulta enormemente un estudio prosopográfico de su persona». Alejandra RECUERO LISTA, «Doña Leonor: infanta castellana, reina aragonesa y elemento de discordia en las relaciones castellano-aragonesas en la primera mitad del siglo XIV», *Estudios medievales hispánicos*, 2 (2013), 221-240.

38. L'episodi concret de la fugida de la reina amb els seus dos fills i el context general del conflicte a: José Vicente CABEZUELO PLIEGO, «Resolución del conflicto entre Pedro IV y el infante Fernando. Los acuerdos de Albarracín de 1357», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 83 (2013), 737-774; M. Teresa FERRER MALLOL, *Entre la paz y la guerra: la Corona Catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, CSIC 2006. Des de la perspectiva de la que serà la seva jove, Maria de Portugal, que també, pel seu matrimoni amb Ferran d'Aragó va quedar integrada en les lluites que durant bona part del segle XIV van sacsejar els regnes peninsulars: Elena CANTARELL – Mireia COMAS, «Maria de Portugal, una dona amagada per la història», *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, 23 (2002), 557-574.

Elionor i el seu fillastre, el futur Pere III el Cerimoniós, primogènit, del primer matrimoni d'Alfons amb Teresa d'Entença. Per entendre el rerefons de la missiva cal atendre al que la historiografia revela del caràcter i determinació d'Elionor a l'hora de vetllar pels interessos dels seus dos fills, els infants Ferran i Joan, en detriment dels drets de Pere i Jaume, fills del primer matrimoni del rei.

Elionor en aquest sentit va mirar d'aconseguir sempre per als seu fills un patrimoni territorial prou ampli (Tortosa i la seva vegueria, el marquesat de Camarasa, Albarrasí, Oriola, Callosa, Guardamar, Alacant, Montfort, Elda, Novelda i Asp per a l'infant Ferran; Castelló, Borriana i Llúria per a l'infant Joan) que fes gairebé de contrapoder dins del regne del seu germanastre.³⁹ Això va comportar no poques tensions i lluites polítiques familiars, que amb la defunció del rei, arribarien a la ruptura entre el nou monarca i la reina i els seus fills. La situació delicada amb què es trobà Elionor a la mort del seu espòs el 1336 va fer que fugís de Barcelona, amb els seu dos fills petits i acompanyada de Pere de Xèrica, direcció a la cort castellana del seu germà Alfons XI.⁴⁰

La missiva que presentem és datada justament a Albarrasí —d'on era senyor el fill d'Elionor, l'infant Ferran— en el camí cap a Castella. Una parada esmentada per la Crònica d'Alfons XI en aquests termes:

«E don Pedro [de Xèrica] ayunto de sus gentes quinientos de cavallo e fue a la çibdad de Tortosa; e la rreyna entre en una barca de noche e vino por el rrio de Ebro hasta Tortosa; e como quiera que esta çibdad fuese del ynfante don Fernando su hijo pero entendiendo no estar ay segura, vinose para Albarrazin; e don Pedro de Xerica con ella».⁴¹

Les paraules de la sobirana se situen, per tant, en la trajectòria vital d'aquesta dona que va procurar de manera ferma pel futur del seus fills, marginant de fet els seus fillastres, fins al punt que un d'ells, el futur Pere el Cerimoniós, no dubtarà en escriure en la seva Crònica que la seva madrastra els hauria intentat enverinar.⁴² La carta és una baula més d'un conflicte que s'allargarà amb el temps, i de fet serà un dels motius esgrimits pel rei castellà (el mal tracte del Cerimoniós cap a Elionor i els seus fills) en l'inici de l'anomenada Guerra dels dos Peres. Si bé en un primer moment Elionor i els seus fills estigueren en el bàndol de Pere I, finalment, diversos condicionants de l'inestable moment polític, la feren canviar de costat. Un fet que va comportar

39. FERRER MALLOL, *Entre la paz y la guerra*, 333.

40. RECUERO, «Doña Leonor: infanta castellana», p. 230.

41. Diego CATALÁN (ed.), *Edición Crítica de la Gran Crónica de Alfonso XI*, Madrid 1976, vol. 2, p. 122. Citat per RECUERO, «Doña Leonor: infanta castellana», p. 230.

42. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Pere el Cerimoniós. Crònica*, Barcelona, Edicions 62 – Ediciones Orbis 1984, p. 32-40. Salvador CLARAMUNT, «Leonor de Castilla», *Diccionario Biográfico electrónico*, Real Academia de la Historia 2018, <http://dbe.rab.es/biografias/11982/leonor-de-castilla> [29/10/2020].

la venjança total del rei castellà, que la va fer presonera al castell de Castrojeriz el 1358 i més tard l'assassinà,⁴³ poc més de vint anys després de la lletra que havia adreçat a l'abadessa del monestir barceloní reclamant el retorn dels béns mobles dipositats.

Elionor de Sicília i l'especial protecció pels monestirs de clarisses

En la figura de la reina Elionor i en la seva relació amb el monestir, conflueixen els diversos aspectes d'acció reginal i de model de franciscanisme. Ella es troba en l'encreuament d'unes corts (la d'Anjou, la de Mallorca, la siciliana i la mateixa cort aragonesa) que, entre els segles XIV i XV, promouen de manera especial les cases franciscanes i clarisses: una sòlida xarxa de promoció i devoció filomendicant que implica diverses accions i estratègies, des de la fundació monàstica a l'entrada com a monges o a ser-ne promotores d'obres i benefactores.⁴⁴

En particular, la branca siciliana del casal d'Aragó va establir una decidida política de promoció de les cases de clarisses a l'illa de Sicília, concretament a la ciutat de Messina on es fundarien dos centres per iniciativa reial: el de Santa Clara (c. 1294) i el de Santa Maria de Basicó (1318). De les filles de Pere II de Sicília i Isabel de Caríntia, la primogènita, Elionor, és probable que passés la seva infantesa al monestir de Santa Clara de Messina per rebre-hi educació,⁴⁵ comunitat en la qual Constança i Eufèmia foren monges —la primera arribant a la dignitat abacial— i probablement també l'altra germana, Blanca, que es casaria el 1364 amb Joan I d'Empúries.⁴⁶ Ja a Catalunya, i després del seu matrimoni amb Pere el Cerimoniós, el nom d'Elionor està vinculat especialment amb la fundació del convent de Santa Clara de Terol, la reconstrucció de Santa Clara de Calataiud i la reorganització de Santa Maria de Sixena. Com han mostrat les recerques de Sebastian Roebert, l'atenció d'aquesta sobirana es concentrà de manera especial en territori aragonès mentre que de les altres

43. SOLDEVILA, *Crònica*, p. 109.

44. Nikolas Jaspert ha plantejat recentment aquesta idea de xarxa d'accions promocionals dinàstiques interconnectades que es retroalimenten entre si: JASPERT, «*Testaments, Burials*». Blanca Garí ha reprès aquesta idea de xarxa en un estudi on planteja les possibilitats que pot oferir una metodologia de mapeig d'objectes i accions per a l'estudi de la reginalitat filomendicant en el mediterrani occidental: BLANCA GARÍ, «“Philo-mendicant” Queenship in the Western Mediterranean: Mapping Networks of Monastic Promotion», *Movement and Mobility in the Medieval Mediterranean (6th-15th Centuries)*. Sixth Biennial Conference of SMM (Barcelona, 8-11 juliol 2019).

45. Eleonora U. DEIBEL, «La reyna Elionor de Sicilia», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1928), 349-453 (356).

46. Daniela SANTORO, «Monarchia e fondazioni clariane: due monasteri a Messina (secoli XIII-XIV)», dins Gemma COLESANTI – Blanca GARÍ – Núria JORNET-BENITO (coord.), *Clarissas y dominicas. Modelos de implantación, filiación, promoción y devoción en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*, Firenze, Reti Medievali 2017, 145-171.

zones de la corona la següent beneficiària fou Catalunya, ocupant un lloc preeminent la comunitat barcelonina de damianities-clarisses com també la comunitat cistercenca de Santa Maria de Valldonzella.⁴⁷

Roebert ha analitzat també el que seria la política de promoció monàstica empesa per aquesta sobirana, que emergeix de manera clara en el cas de la refundació de Calataiud, i que inclouria els aspectes següents: «l'impegno personale e la presenza sul luogo, i mezzi materiali propri a favore del monastero, l'operato come patrona e la cura della memoria familiare».⁴⁸ Com també una particular predilecció personal per les clarisses, la devoció per santa Clara i sant Nicolau i un concepte de la memòria litúrgica com a pràctica política.

Podem resseguir aquest model o part d'ell en el cas del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona? L'única carta d'Elionor que conserva l'arxiu monàstic (núm. 4) presenta alguna problemàtica, en el sentit que no hi consta l'any com tampoc la subscripció del secretari.⁴⁹ El contingut de la lletra dóna compte tanmateix de l'estreta relació d'Elionor amb la comunitat de monges, en excusar-se de no poder visitar-les, per causa de la seva salut, tal com els havia promès. Subratlla, això sí, «la gran devoció que sempre havem haü[t] e havem en lo vostre orden e en la vostra religió e en vós» i reafirma el compromís personal i del seu espòs en la promoció i protecció del monestir: «E notificam-vos que si alcuna cosa poguem fer o recaptar del dit senyor e marit nostre en honor e acriximent del vostre convent e bon estament de totes vosaltres dones, ab fiça de complir, nos ho façats saber, car sempre som aparillades en tota vostra honor e profit». Finalment deixa constància que aquesta atenció vers la comunitat té el suport del seu espòs, el rei; malgrat que algunes accions d'aquest podrien haver fet pensar una altra cosa: «E car havem entès que vós vos pensats que·l dit senyor e marit nostre, per alcunes paraules a ell dites, sia endinyat en vers vosaltres, emper açò vos deim qu·el vos ten en sa bona volentat, axí com sempre vos ha tengut».

Una estreta relació, la que es deriva de la lletra, que es concreta també en d'altres elements. Per començar, són freqüents les visites i la presència de la reina al monestir, sola o acompanyada. Sebastià Roger ho assenyala en una entrada de caràcter general:

«la reyna Eleonor a les festes anyals d'ordinari les passava en dit monestir, al qual donà molta terra [...] y està sepultada en l'església de dit monestir prop de l'altar major».⁵⁰

47. Sebastian ROEBERT, «Idcirco ad instar illius Zerobabell templum domini rehedifficantis. La política monàstica d'Elionora di Sicilia», *Edad Media. Revista de Historia*, 18 (2017), 49-74 (61).

48. ROEBERT, «Idcirco ad instar», 51.

49. Roebert dubta de l'autenticitat d'aquesta lletra en algun dels seus elements, no així en la seva cal·ligrafia, de model cancelleresc; per concloure que es pot suposar que la carta va ser dictada personalment per la sobirana. *Ibidem*, 62.

50. CAT AMSBM MSCB Oficis núm. 743 f. 3.

I ho precisa i detalla en d'altres registres:

[1360] «lo Rey y la reyna hic menjaren y donaren piatança».

[1369] «morí sor Blanca de Cervelló, la reyna hic venc».

[entre 1362 i 1370] «En tots aquests anys, lo Rey, la Reyna y Infants venen en lo present monestir molt sovint en l'any y reben presents y serveys».⁵¹

Anotant també, en d'altres ocasions, els obsequis o serveis que se li feren:

[1362] «un cordó que la senyora reyna demana a un prevere nostre»; «fem-lin altre en fil seda y cuir».

[1369] «costaren confits y pinyonada que madona tramès al senyor rey y la senyora reyna».

[1370] «costa fil que madona l'abadessa compra per poder cosir los llançols de la regina».⁵²

O el menjar que si li donà:

[1362] «costaren 2 pots de porcellana en què metem los sucre rosat de la senyora reyna».

[1372] «costaren los torrons lo dia que la regina hic menjà».⁵³

Hi ha també una anotació entre els anys 1372 i 1376 en què es diu que el «dia de S. Clara la Reyna hic menjà e aparelarem-li cambra».⁵⁴ Un fet, el de poder disposar d'una estança o espai, que es confirma també en els inventaris de convent dels anys 1358 i 1366, quan a l'espai de la infermeria es documenta:

«II grans matalàs que servexen al lit de la senyora Reyna [...] e I gran van[etes] que servex al lit de la senyora Reyna[...] e un [travessés] gran per lo lit Reyna».⁵⁵

«I [...] servex al llit de la senyora Reyna».⁵⁶

La promoció i suport d'Elionor passa també per la fundació d'aniversaris i l'establiment de beneficis a l'església monàstica, que impliquen la donació d'unes rendes i de manera especial l'establiment d'un conjunt d'obligacions de pregària i commemoració de la memòria personal i familiar per part de la comunitat de menoretetes.

51. CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 25-27. En una altra entrada del 1362 s'anota el «vi blanc i peres per les infantes».

52. *Ibidem*, f. 26, 27.

53. *Ibidem*, f. 27.

54. *Ibidem*, f. 26.

55. Inventari de convent, 1358 (CAT AMSBM MSCB Inventaris núm. 813(16) p.6.

56. Inventari de convent, 1366 (CAT AMSBM MSCB Inventaris núm. 813(17) p. 13.

Concretament la sobirana va establir quatre aniversaris —el 4 de febrer, el 22 d'abril, el 4 de setembre i el 5 de novembre— que l'arxiver Sebastià Roger anotà en els seus registres (els quals, per altra banda, exemplifiquen la mecànica de documentació i inventariació minuciosa que va dur a terme aquest arxiver sobre la documentació d'arxiu del fons de Santa Clara):

«[...] foren instituïts per dita senyora reyna, ab sos codicils, 4 aniversaris celebradors de 3 en 3 mesos cada any començant-los lo dia de sa mort, en los quals entrevinguen los preveres beneficiats [...] de dita iglésia donant a quiscun vuyt diners, a cada monja sis, lo restant serà de la abadessa. Ha-y d'haver encens.

Lo infant Martí, hereu de dita senyora reyna, confirma un censal de pensió de 10 lliures sobre lo castell de Cervelló. 24 d'agost de 1375 en poder de Francesch Ladernosa, notari de Barselona.

És ab número V dels censals de juny.

En lo llibre del procurador de 1445, foli 50, ha dat feta per lo procurador de LXXII, ço és, 2 sous a cada monja per 7 salms que deuen dir per dita senyora reyna; la abadessa ha doble, pagues del censal del senyor de S. Vincens. Item IIII sous per la cera.

Item a cada prevere, VIII diners».⁵⁷

La fundació d'un benefici perpetu de Sant Miquel Arcàngel va implicar també la construcció d'una capella homònima a l'església del monestir i de nou l'establiment d'un corpus de pregàries i commemoracions funeràries: que el prevere beneficiat digués missa cada dia a l'altar i capella de Sant Miquel per l'ànima del seu marit difunt i dels seus pares, reis de Sicília; i que fes a més missa solemne el dia de l'aparició de Sant Miquel, el mes de maig. Per aquest motiu el prevere rebria 400 sous de pensió; i el benefici restaria sota patronat del reis d'Aragó i comtes de Barcelona.⁵⁸

Finalment, la donació l'any 1369 d'unes cases amb els seus censos properes al complex monàstic i a la muralla (portal de Sant Daniel) implicà de nou, com detalla de manera minuciosa el document, un conjunt d'obligacions de pregària i tot un ritual de commemoració litúrgica per a la família d'origen, difunta o no; això és, la memòria de la branca siciliana del casal de Barcelona i de la seva família política: missa de difunts per a les ànimes dels reis, pare, mare i avis; una missa de Santa Maria i una del Sant Esperit per a la salut del rei, el seu marit, i els seus fills; lectura, per Quaresma, per part de les monges de la comunitat del Saltiri per a les ànimes dels esmentats reis de Sicília, men-

57. CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 738(VII) IIII de febrer.

58. CAT AMSBM MSCB Oficis núm. 743 f. 114; *Llibre en lo qual estan designats y kalendats los actes y scriptures dels beneficis instituïts en la iglésia del monestir de S. Clara de Barcelona, recòndits en lo arxiu de aquell* de Sebastià Roger, 1598 (CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 740 (IX) f. 37-38): la reina Elionor de Sicília institueix un benefici sota l'advocació de Sant Miquel Arcàngel a la capella que caldrà erigir amb aquest fi a l'església del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, Palau Reial de Barcelona 1 desembre 1363 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 1145).

tre aquests visquessin, i després de llur mort se celebrassin les de rèquiem. I, finalment, cada any, en el dia de llur òbit, se celebrés un missa de rèquiem i que cada monja llegís el saltiri durant sis dies.⁵⁹

Creiem que el cas de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona se situa en el model que Sebastian Roebert ha establert per al cas de les fundacions monàstiques aragoneses sobre les quals Elionor exercí una decidida política de promoció, en el sentit que la sobirana va posar en primer pla a través d'aquest suport, la representació de la monarquia i en particular de la memòria dinàstica de la branca siciliana del casal de Barcelona, inserint-se també des d'aquesta perspectiva en la política mediterrània de la Corona.⁶⁰

Certament si el vincle espiritual amb la comunitat pot ser un vehicle de prestigi i memòria dinàstica, l'espai monàstic pot ser elegit també com a lloc de sepultura. En el cas d'Elionor de Sicília, és aquest un aspecte que, tanmateix, resta poc clar. Ho dificulta la destrucció del complex monàstic originari a la zona de l'actual Ciutadella amb la Guerra de Successió; i d'altra banda, tant la voluntat de la reina com les despeses documentades parlen d'un enterament temporal a la catedral de Lleida i d'aquí a l'emplaçament definitiu, a Poblet. Ara bé, les anotacions de Sebastià Roger a la fi del segle XVI, que ratifiquen la presència d'aquesta sepultura, ens podrien fer pensar en la possibilitat d'una inhumació d'un sol òrgan al monestir barceloní,⁶¹ i, en qualsevol cas que Sant Antoni i Santa Clara fos una de les etapes per on passaren les despulles mortals d'Elionor abans que fossin sepultades al monestir de Poblet, al sepulcre que ella mateixa havia escollit, probablement el 1394 amb motiu del trasllat del cos del rei Pere, com ja havia escrit Ulla Deibel.⁶² Com ha apuntat recentment Blanca Garí també podem pensar que el fet que existís a l'església

59. CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 733(II); la reina Elionor de Sicília fa donació al monestir de Sant Antoni i Santa Clara d'una tinença en franc alou de cases amb horts que ha comprat al Raval, prop de la muralla nova i el portal de Sant Daniel, i d'un censal de sis morabatins sobre unes cases contigües, amb l'obligació que la comunitat celebri diverses misses pels les ànimes dels seus difunts pares i avis i per la bona salut del rei i els seus infants en vida i les seves ànimes després de la mort, 11 gener 1369 (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 832).

60. ROEBERT, «Idcirco ad instar», 65. Aquest historiador constata així mateix el detallisme seguit per Elionor a l'hora de precisar el ritual de pregària i commemoració a les comunitats clarisses de Terol i Calataiud.

61. Hem vist ja la nota genèrica de l'arxiver al seu *Llibre de càrrechs i officis* (vegeu nota 51) i torna a parlar-ne al *Llibre de coses dignes de memòria*, en una entrada per al 1599: quan documenta la visita que el 23 de juny de 1599 feren el rei Felip i la seva esposa Margarida, en què s'aproparen al «sepulcre de les santes, les quals sepultures estaven empal·liades ab catifes y un catafal»; i, quan l'abadessa recorda als reis els favors dels reis predecessors, es menciona a Elionor «que està sepultada en dit monestir» (CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 54).

62. DEIBEL, «La reyna Elionor», 394.

del monestir la tomba de Blanca d'Empúries, germana d'Elionor, derivés en una volguda o no confusió de les dues figures.⁶³

Maria de Castella, la protecció dels interessos econòmics del monestir i la protecció de les dames i nobles de la cort

De la reina Maria (1416-1459) s'han conservat dues cartes. Una, en relació amb l'afer tocant a la persona d'Isabel d'Empúries (núm. 5), és, com les altres cartes editades i analitzades, una carta closa, això és una carta dirigida a un particular i conseqüentment entra dins un registre més personal, tot i la seva dimensió política clara. L'altra (núm. 6) és, en canvi, una lletra patent, és a dir, conté un despatx o una provisió reial de caràcter general, adreçada en aquest cas a un dels interessats en l'afer descrit o sentenciat, i, per tant, amb una dimensió més pública.

De nou, de la primera lletra es desprèn el vincle i la relació de confiança entre la reina Maria i l'abadessa, en enviar la sobirana al monestir dos emissaris de confiança per tractar algun assumpte probablement delicat en relació amb Isabel d'Empúries. De qui es tractaria aquesta dona? Podem, en aquests moments de la nostra recerca, avançar només algunes hipòtesis. Per començar, la dita Isabel d'Empúries podria ser Isabel d'Aragó i Urgell, filla del rei Pere i Sibil·la de Fortià, casada amb el comte d'Urgell, nascuda el 1377 i morta a Alcolea l'any 1424. La data de la carta coincidiria amb l'any de la seva defunció, i podria ser que la reina Maria, que sabem que va prendre cura de les filles petites de la comtessa d'Urgell a la mort d'aquesta i quan encara el pare era pres a Xàtiva, volgués comentar amb l'abadessa de Santa Clara algun tema relacionat amb la dissort d'aquestes nenes.⁶⁴ Podria tractar-se també que la carta emesa per la sobirana el 10 de novembre de 1424 coincidís amb la cele-

63. Blanca GARÍ, «Reginalidad, materialidad y memoria. Los objetos de Blanca de Sicilia en el convento de Sant Antoni y Santa Clara de Barcelona», *SVMMMA. Revista de Cultures Medievales* (en premsa). Sebastian Roebert ha determinat que aquesta idea que la reina Elionor està enterrada a l'església del monestir seria de fet una reelaboració posterior o llegenda creada a la comunitat als segles XVI i XVII: ROEBERT, «Idcirco ad instar», 62.

64. «Si durant el regnat de Ferran, la casa d'Urgell fou perseguida i reduïda a la misèria, el seu fill Alfons, en canvi va afavorir la situació de la família de Elionor [germana de Jaume d'Urgell], ja sigui pel seu caràcter (no hem d'oblidar que eren de la mateixa família) o per la influència de la seva muller, la reina Maria de Castella [...]» JÀVEGA I BULLÓ, «Elionor d'Urgell: de princesa a ermitana de Sant Joan de Montblanc: entre la història i la llegenda», *Aplec de treballs. Homenatge a Antoni Carreras i Casanovas i Josep M. Contijoch i Casanovas*, 30 (2012), 97-105 (101). Tant el rei Alfons com la reina estigueren al cas de la situació de les filles d'Isabel i Jaume d'Urgell, anomenant tutors, procurant enllaços matrimonials; la reina Maria va cuidar directament la més petita Joana, que va passar a residir a la seva cort: FRANCESC CARRERAS CANDI, «Dos mujeres célebres de la casa de Urgel», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 102 (1929), 194-201 (196).

bració del funeral d'Isabel que va tenir lloc a Barcelona el 7 de novembre del mateix any per rebre sepultura al convent dels framenors d'aquesta ciutat.⁶⁵

Sobta, tanmateix, la denominació d'Isabel d'Empúries per a una infanta d'Aragó i comtessa d'Urgell. En aquest sentit, la segona hipòtesi seria que la carta podria estar en relació amb una noble o dama de la cort o del cercle de confiança de la sobirana, significativament, lligada a la casa d'Empúries o a aquesta zona (vegeu més endavant).

La segona carta, sobre la sentència favorable al monestir per cobrar els drets dels molins reials, mostra com el paper de les reines a favor dels interessos econòmics i patrimonials de la comunitat monàstica es mantingué també en època de la reina Maria, com a lloctinent del rei. De fet, la carta clou tot un litigi que s'hauria iniciat a la cort del batlle, acabant a la cort del rei i amb sentència favorable als interessos del monestir, amb la intercessió i mediació de la reina Maria. Un paper de la sobirana que es destaca al regest que en fa l'arxiver Roger:

«una causa que portava lo procurador del monestir de Santa Clara contra lo procurador fiscal de la cort del batle general de Cathalunya, sobre de vint liures que lo dit monestir rebre deu tots anys sobre los molins reals e la qual, intercedint la reyna Maria, se dona sentència a favor del monestir [...]».⁶⁶

Les dues cartes ens apropen de fet a alguns aspectes que ja han estat subratllats per diversos estudis sobre Maria de Castella, que va exercir una llarga lloctinència i va mantenir una cort pròpia que va reforçar el seu estatus i autoritat, esdevenint una eficaç plataforma d'acció política: d'una banda, la protecció que desplegà envers el cercle de donzelles d'aquesta cort, assumint-ne sovint l'educació i cura de les nenes petites (i que s'ha interpretat com un substitut a la seva manca de descendència) o vetllant pels matrimonis de les més joves.⁶⁷ De l'altra, fou una reina compromesa amb l'administració de la justícia, que entraria també en els deures d'una sobirana modèlica i punt essencial en el model de la reginalitat. En aquest sentit s'ha constatat un notable augment de causes judicials durant les seves lloctinències,⁶⁸ i que moltes de les cartes que emet són en realitat resposta a una demanda en un procés o una sentència o una súplica (ja sigui d'una comunitat monàstica que veu lesionada els seus drets econòmics, com és el nostre cas, o d'una dona anomenada Flora, pintora

65. Montserrat TOLDRÀ, *La reina Maria, dona d'Alfons V el Magnànim: vida i obra de govern 1401-1458*. Tesis doctoral dirigida per M. Àngeles Pérez Samper, Barcelona Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història 2013, 256.

66. CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 733(II) f. 10v.

67. María NARBONA, «Maria, "Noblas donas": las mujeres nobles en la casa de María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458)», *Stadium. Revista de Humanidades* 15, (2009), 89-113.

68. Theresa EARENFIGTH, *The King's Other Body. Maria of Castle and The Crowns of Aragon*, Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press 2010, 55.

i vídua d'un pintor de Girona, amb litigi amb el vescomte de Rocabertí).⁶⁹ Una justícia que també va saber buscar a través de la mediació, l'arbitratge i el pacte, desplegant un altre dels rols i axiomes del model de reina.⁷⁰

De la reina Maria de Castella, l'arxiu del monestir no conserva tantes traces com en el cas d'Elionor de Sicília. Com han mostrat els estudis de Maria del Carmen García Herrero, la intensa religiositat d'aquesta sobirana i el fet que ocupés la lloctinència general i la de Catalunya a causa de les llargues i continuades absències del seu marit, li proporcionà també un marc propici per intervenir en qüestions relacionades amb l'església i de manera especial en la promoció de l'observança franciscana.⁷¹ En aquest sentit poden entendre's les anotacions de l'arxiver Roger al seu *Llibre de les coses dignes de memòria*, quan detalla que:

«En dit any [1448], de manament de la senyora reyna y del pare ministre, foren mudades algunes monges del present monestir a Gerona e a Castelló. Costa tot lo gasto de qui les acompanya y cavalcadures: 42 sous.

Foren les que anaren a dits convents: sor Casanoves e sor Janera.

Sor Aldonça Carreras anà a Tortosa[...].

[...] Mossèn Joan de Monbuy, algutzil de la senyora reyna, acompanya dites senyores fins a fora del mur de Barcelona».⁷²

Un conjunt d'accions per afavorir l'observança franciscana que passen per activar la xarxa de relacions i influència que la sobirana mantenia, i que la porten a fer trasllats de monges des del monestir de Barcelona cap altres comunitats per reformar-les.

Si bé la tasca de promoció espiritual d'aquesta sobirana s'estengué en diverses comunitats, i de manera especial, en el monestir de clarisses de la Santíssima Trinidad de València —el seu projecte fundacional més personal i ambiciós, definit com «el nostre monestir»—, descobrim també una petita petjada en la comunitat de menoretes de Barcelona quan, segons les anotacions de l'arxiver Roger, la sobirana va autoritzar l'any 1421 «que dones axí viudes com casades puguen entrar en dita confraria e après seguexen les ordinations de dita confraria».⁷³ Es tracta de la confraria de l'Assumpció de la Verge Maria «instituihida en lo monestir de S. Clara a fi de fer ornaments a la

69. Núria JORNET-BENITO – Elisa VARELA-RODRÍGUEZ, «Las cartas de algunas reinas de la casa condal barcelonesa como ejemplo de relaciones cortesanias y de acción política», *International Medieval Congress*, Universitat de Leeds 2016.

70. María del Carmen GARCÍA HERRERO, «María de Castilla, reina de Aragón (1416-1458): la mediación incansable», *e-Spania. Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 20 (2015), 2-15. En línia <https://journals.openedition.org/e-spania/24120> [28/07/2019].

71. GARCÍA HERRERO, «Reginalidad y fundaciones monásticas».

72. CAT AMSBM MSCB Cròniques núm. 742 f. 34.

73. CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 736(V) f. 38v.

Verge Maria». ⁷⁴ De nou advertim la protecció desplegada per l'acció de Maria sobre alguns grups, com és el cas de les dones, de les dones vídues. ⁷⁵

Joana: la infanta, els objectes i el dipòsit a la comunitat monàstica

La quarta figura darrera de les cartes rebudes pel monestir i conservades a l'arxiu, no és una reina sinó la infanta Joana (1344-1384), filla de Pere III el Cerimoniós i Maria de Navarra. L'entorn de Joana ens situa, de nou, en el cercle proper a Elionor, ja que aquesta esdevindria la tercera esposa del seu pare, el rei Pere; per tant en una xarxa de relacions ja travada en part per la seva madrastra. D'altra banda, el matrimoni de Joana amb el comte Joan I d'Empúries (1373), la connecta amb dues xarxes més: una, relacionada amb la branca siciliana del casal d'Aragó, ja que la primera muller del comte d'Empúries va ser Blanca de Sicília (1330-1370), germana de la reina consort d'Aragó, Elionor; l'altra, amb la vila de Castelló d'Empúries, on s'havia fundat una comunitat de clarisses sorgida directament del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona.

L'empremta de Blanca de Sicília a la història i a l'arxiu del monestir és clara. Per començar, havia instituit un benefici a l'altar de Nostra Senyora i va voler ser enterrada en aquest monestir. ⁷⁶ Desig que es va dur a terme quan el 10 de febrer de 1374 una processó portava el seu cos al monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, un dia després que ho fes el seguici funerari de la seva sogra, Maria Álvarez de Xèrica, comtessa d'Empúries, en direcció al convent de predicadors de Santa Caterina de la mateixa ciutat. Els objectes que formarien part d'aquest aixovar funerari apareixen registrats i descrits a partir de l'any 1389 en la sèrie excepcional d'inventaris de sagristia i de convent del monestir de Sant Antoni i Santa Clara, conformant un conjunt de set peces de valor considerable. ⁷⁷

⁷⁴. *Ibidem*.

⁷⁵. Mireia COMAS, *Les dones soles a la baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduitat*. Tesi doctoral dirigida per Teresa Vinyoles, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història 2012. En línia <http://hdl.handle.net/10803/82146> [28/07/2019].

⁷⁶. CAT AMSBM MSCB Oficis núm. 743 f. 114; CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 740(X) f. 36.

⁷⁷. El valor d'aquesta font d'informació per apropar-nos a la cultura material de la comunitat a través de les descripcions de tota una diversitat d'objectes (llibres, teixits litúrgics, objectes de la quotidianitat...) i les anotacions dels seus espais de custòdia i d'ús i les seves pràctiques performatives, ha estat subratllat per: Núria JORNET-BENITO, «Un monestir a la cruïlla. Els inventaris de sagristia del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona (1389-1461)», *Anuario de Estudios Medievales*, 44 (2014), 277-308; Blanca GARÍ – Núria JORNET-BENITO, «El objeto en su contexto. Libros y prácticas devocionales en el monasterio de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona», dins COLESANTI – GARÍ – JORNET-BENITO, *Clarisas y dominicas*, 487-511.

Com dèiem, Joana se situava a més en un entorn, Empúries, on la presència de la comunitat de menorettes era ben palpable i antiga. L'any 1267 un grup de quatre monges havien sortit de la comunitat de Barcelona fins a la vila de Castelló d'Empúries per fundar un monestir de clarisses, desplegant de fet un model de relacions de fundació i filiació en xarxa, característic de les cases clarisses, tal com l'ha definit Maria del Mar Graña Cid,⁷⁸ i que més tard s'estendria a Vilafranca del Penedès (1300) i de fet també a Santa Maria de Pedralbes (1326).⁷⁹ Des de la seva fundació la comunitat de Santa Clara de Castelló d'Empúries va rebre la protecció de la casa comtal d'Empúries: ja l'any 1292 el mateix comte Ponç V havia sol·licitat a la comunitat que donessin recer a la seva germana Berenguera; *vinde que es feu encara més fort amb la presència a la comunitat, com a monja professa, d'Elisabet d'Empúries (1312).*⁸⁰

La carta que publiquem, datada a La Bisbal d'Empordà, informa del dipòsit i comanda que Joana efectuà amb la comunitat i que va implicar que un conjunt destacadíssim d'objectes de la seva propietat (de caràcter litúrgic procedents de la seva capella i altres de caràcter profà) restés provisionalment, i fins la cancel·lació de la comanda, al monestir. La lletra, que la infanta i futura comtessa d'Empúries adreçà a l'abadessa Francesca de Torrevella, informa així mateix de l'existència d'una àpoca, que clouria el procés. Àpoca inventariada per l'arxiver Roger en els termes següents:

«825. Àpoca feta per Joan de Bunyol, de la cambra de la infanta Joana, filla del rey d'Aragó, a sor Francesca, abadessa de Santa Clara, de les robes y joyes de una capella y de sa cambra li havia comanades. Feta a XXIII de juliol M CCC LXIII, clos per Francesc Loral notari de Barcelona. És a ab n^o CXVIII».⁸¹

78. María del Mar GRAÑA CID, «Clara de Asís y la implantación de las franciscanas en Castilla (c. 1220-1253). Autoría femenina en red», dins COLESANTI – GARÍ – JORNET-BENITO, *Clarisas y dominicas*, 223-246.

79. La comunitat s'inicia pròpiament amb la donació d'unes cases i terrenys de la noble Dolça de Pau l'any 1261 a mans de dues de les monges de Barcelona que en seran les primeres membres, Andrea i Jaumeta (CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 536). El mateix any s'obté el permís del bisbe de Girona per edificar el monestir. Sis anys més tard és la llicència de l'abadessa Agnès juntament amb onze religioses més perquè les dites monges es puguin desplaçar fins a Castelló d'Empúries; i del mateix any el permís d'Agnès perquè puguin escollir nova abadessa. Josep MARTÍ, «Dos autenticadores de documentos fundacionales de los conventos de franciscanos y clarisas de la provincia de Cataluña: P. Antonio Mochales (1583) y P. José Batlle (1701)», dins Josep MARTÍ – María del Mar GRAÑA CID (coord.), *Las clarisas en España y Portugal. Congreso Internacional (Salamanca, 20-25 de set. 1993)*, Madrid, Asociación Hispánica de Estudios Franciscanos 1994, 1021-1032; Núria JORNET-BENITO, «Female Mendicant Spirituality in Catalan Territory: The Birth of the First Communities of Poor Clares», dins Karen STÖBER – Janet BURTON (coord.), *Women in The Medieval Monastic World* (Medieval Church Studies, 33), Brepols Publishers 2015, 185-209.

80. Vegeu la fitxa de Santa Clara de Castelló d'Empúries de l'*Atlas-catàleg de CLAUSTRAS*, Universitat de Barcelona 2013. En línia <http://www.ub.edu/claustro/Monestirs/view/30> [28/07/2019].

81. CAT AMSBM MSCB Registre inventaris núm. 736(V) f. 25v.

Gràcies a aquesta època, que inclou l'inventari que es va generar a l'inici de la comanda o dipòsit, el 7 de novembre de 1360,⁸² coneixem el nombre i la riquesa del mobiliari religiós i profà de Joana. Objectes del seu oratori o capella particular, amb preciosos ornaments sagrats i relacionats amb el culte diví i la celebració de misses: pal·lis i draps d'altar; casulles, estoles, maniples, cinyells, capes de cor; coixins de drap d'or; llibres litúrgics com ara un Evangeliari amb cobertes d'argent daurades; creus d'argent daurades, bacins d'argent, taula d'argent per donar la pau, capsa de vori per a les hòsties... alguns dels quals amb senyals d'Aragó, Navarra i França. I robes i mobles de la seva cambra: cortines de drap d'or i vellut, sobrecels i dossers de tafetà, cortines i cobertors de llit amb senyals d'Aragó i Navarra, una taula d'escacs, coltells i ganivets de taula francesos amb mànecs de jaspi, copes d'argent amb esmalts, copes de nacre, pitxells d'argents, salers d'argent i jaspi... En el document es precisa que els objectes arribaren en quatre cofres: dos «pelosos» i «landats», això és, amb de cèrcols de metall; un, francès, i l'altre, «encuyrat e landat».⁸³

La carta revela de nou la relació amb la comunitat barcelonina, possiblement afavorida pel fet que la seva padrina era Elisenda de Montcada, l'última esposa del seu besavi, que aleshores ja vivia a un palau construït al costat de l'altre cenobi de menorettes a la ciutat, el de Santa Maria de Pedralbes.⁸⁴

En definitiva, cartes, registres i inventaris arxivístics, objectes o fins i tot tradicions i llegendes, que exemplifiquen el vincle d'algunes reines i infantes amb al monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona, desplegant diversos aspectes i gestos de l'acció reginal (reginalitat) o en el marc de la xarxa reginal. Com també, mostren els elements i gestos de la pràctica arxivística, de gestió documental i de gestió de la memòria dins de la comunitat, sigui de l'arxiver Sebastià Roger o de les germanes arxiveres —entre les quals Plàcida Genescà. En un o altre cas, es visualitza la riquesa de conjunt, antiguitat i continuïtat d'algunes de les sèries d'aquest fons que esdevé un dels més importants arxius monàstics femenins conservats, oferint encara descobertes i camins inèdits per apropar-nos a aquesta antiga comunitat de clarisses, en l'actualitat monestir de benedictines.

82. Pere Sanahuja va publicar l'any 1936 aquesta documentació, constatant-ne la riquesa d'aquests objectes: Pere SANAHUJA, «El mobiliari de la infanta Joana, filla de Pere III», *Analecta Sacra Tarraconense*, 12 (1936), 165-172.

83. El monestir de Sant Benet de Montserrat, hereu de l'antiga comunitat de monges clarisses de Barcelona, conserva un cofre amb les armes d'Empúries que podria ser un dels cofres del mobiliari i pertinences de la infanta Joana.

84. Pilar VILADOMIU, «Constança de Sicília», *Magistri Mediterranei*. En línia <https://www.magistrimediterranei.org/cal/item/966> [07/11/2020].

DOCUMENTS

1⁸⁵

Sense data

La reina⁸⁶ mana a l'abadessa del monestir de Santa Clara de Barcelona que entregui tots els tapissos que ella té al monestir a la persona que li lliura la carta.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/1153 (72 x 188 mm.). Lletre closa amb segell anular. Dors: lletra de la reina a la abadessa (s. xv-xvi); explica stancia cartarum regiarum (s. xvi). Carta en suport paper i bon estat de conservació, presenta al dors restes de cera vermella del segell.

A. Transcripció. CAT AMSBM MSCB núm. 796 p. 96.

La Reyna.

Abadessa, manam-vos que liurets tots los tapits que aquí sien al portador de la present.

2

1336. Albarrasí

La reina Elionor de Castella, vídua d'Alfons III el Benigne, mana a l'abadessa del monestir de Santa Clara de Barcelona que entregui a Pere de Valls, fidel seu, els cofres, robes i altres béns que l'atzempler Domíngó Ferrando havia dipositat al monestir.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/1155 (c. 151 x 220 mm.). Dors: Registrata (1335); [...] acomen[...] p[re]gue[...] del rey son marit [...] 1335 (s. xvi). La carta es conserva en dos fragments adherits a un suport de paper, fet que no permet identificar correctament la tipologia de lletra reial. Conserva restes del segell. Presenta pèrdues de suport als marges dret i esquerre i al centre que afecten la caixa d'escriptura i que desenvolupem, en part, a través d'A.

A. Transcripció. CAT AMSBM MSCB núm. 795 p. 285.

85. Per les normes de transcripció emprades seguim les indicacions de Maria Josepa ARNALL JOAN, *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*, Lleida, Ajuntament de Girona – Fundació Noguera 2000, vol. I, p. 150-152. Agraïm les correccions i observacions de Carme Muntaner Alsina a les transcripcions de les sis lletres reials que editem.

86. Les dades que disposem actualment d'aquest document no ens permeten identificar quina reina de la corona d'Aragó va emetre'l.

{... A]ragonum, venerabili et religiosis abbatisse et conventui monialium monasterii Sancte Clare civitatis Barchinone [...].

{... super] per azemilarius noster Dominicus Fferdinandi predictum in dicto monasterio quosdam coffros, ropas et res alias [...] deponito dimisisset. Nosque velimus quod dictos coffros, res et ropas predictas tradatis et delibereis fideli [nostro Petro de Vallibus], presencium portitori, quem ad vos propterea destinamus. Idcirco, vos attente precamur quatenus dictos coffros, [res et ropas quas dictus Dominicus Fferdi]nandi dimisit in dicto monasterio, ut est dictum, preffato Petro de Vallibus tradatis [...] ⁸⁷ pro serenissimo domino Alfonso, recolende memorie rege Aragonum, benemerito viro nostro, dirigentes ad [...]es effundere placeat velit ut ipsius domini Alfonsi anime ipse altissimus tribuere dignetur [...]elestib[...] mend[... ..]. Quem nos propterea tenebimur semper vobis ad merita graciaram.

Datum in Albarrazino, [...] M] CCC^o tricésimo quinto. Decanus Valencie.*

3

1363 juliol 22. La Bisbal d'Empordà

La infanta Joana, filla del rei Pere III el Cerimoniós i futura comtessa d'Empúries, mana a l'abadessa Francesca de Torrevella del monestir de Santa Clara de Barcelona que li trameti per via de Joan de Bunyol, del seu seguici, i en presència de Berenguer de Relat, aquell cofre seu amb plata, joies i roba que té al monestir. I que tot el que lliuri consti en l'època d'entrega per així cancel·lar la carta de comanda inicial.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/639 (104 x 227 mm.). Lletra closa amb segell secret. Dors: A la honrada e religiosa Sor Ffrancescha de Torrevella, abadessa de les sors menors de Barchelona. Registrata (1362); coses comunes del n^o CXVIII. 1363 (1887-1912). Carta en suport paper i bon estat de conservació, presenta al dors restes del segell de cera i el paper de protecció.

A. Trasllat ex O. CAT AMSBM MSCB Col·lecció de pergamins núm. 825.

B. Transcripció ex O. CAT AMSBM MSCB núm. 796 p. 95.

C. Transcripció ex A. CAT AMSBM MSCB núm. 796 p. 81-94.

D. Transcripció ex A. CAT AAM Còpies Plandolit-Santa Clara núm. 825.

a. Edició ex A. SANAHUJA, «Mobiliari de la Infanta Joana», doc. 2, p. 6.

87. Manquen més de dues línies del cos central del document per pèrdua de suport.

Infanta dona Johana.

Abbadessa, pregam-vos e us manam que encontinent nos trametats aquell coffre nostre ab tot l'argent e joyes nostres quey són, lo qual, present en Berenguer de Relat, liurats al feel de la cambre nostra Johan de Bunyol, portador de la present. E cobrats d'ell la present letra nostra ab àpocha del dit Johan en què-s contenga largament ço que li liurarets. E vós restituent a Nós la present ab la àpocha damunt dita, Nós vos farem cancel·lar la carta de la comanda que-ns faés de les dites joyes e robes.

Dada en La Bisbal, sots nostre segell secret, a XXII dies de juliol, en l'any de la nativitat de Nostre Senyor M CCC LXIII. Infanta.*

4

[1350-1375] febrer 27. Barcelona

La reina Elionor de Sicília, esposa de Pere III el Cerimoniós i mare de Joan I el Caçador, prega a l'abadessa del monestir de Santa Clara de Barcelona que l'excusi per no haver anat a visitar-la, tal i com li havia promès, i li demana que pregui pel rei, ella i el primogènit Joan, així com que li faci saber si necessita alguna cosa d'ella o del rei pel creixement i millora del seu monestir i la seva comunitat.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/834 (172 x 280 mm.). Carta closa amb segell secret. Dors: A les hondrada e religioses l'abadessa e les monges del convent de les minorettes de Barsalona (adreça). Registrata (1350-1375); Carta de la reyna a la abadessa y convent (XV-XVI); (Dª Eleonor) (1887-1912). Carta en suport paper i bon estat de conservació, presenta al dors marques del segell de cera.

A. Regest. CAT AMSBM MSCB núm. 733 f. 11.

B. Transcripció. CAT AMSBM MSCB núm. 796 p. 169.

La regina d'Aragó.

Ja sia que despuys que som vengudes en Barsalona, per la gran devoció que sempre havem haiu[t] e havem en lo vostre orden e en la vostra religió e en vós, vos haguéssem promès que us venríam a visitar. Emperò, per alcun accident per lo qual la nostra persona no és estada ben delitosa, no ho haiam pogut complir axí com vos havíam promès e ho teníam en nostre cor. Perquè us pregam que vós nos vullats haver per excusades e us plàcia piatosament pregar Nostre Senyor, qu-el, per sa misericòrdia, tenga en sa sancta guarda lo molt alt e excel·lent príncep senyor en Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, senyor e marit nostre molt car, Nós e l'alt infant don Johan, primogènit nostre molt car e duch de Gerona, e que-ns conserve en salut e prosperitat. E notificam-vos que si alcuna cosa poguem fer o recaptar del dit senyor e marit nostre en honor e acríximent del vostre convent e bon estament de totes vosaltres dones,

ab fiação de complir, nos ho fiação saber, car sempre som aparillades en tota vostra honor e profit. E car havem entès que vós vos pensats que-l dit senyor e marit nostre, per alcunes paraules a ell dites, sia endinyat en vers vosaltres, emper açò vos deim qu-el vos ten en sa bona volentat, axí com sempre vos ha tengut.

Data en Barsalona, sots nostre segell secret, a XXVII dies de febrer.

5

1424 novembre 10. Barcelona

La reina Maria de Castella informa a l'abadessa Clara de Cortei del monestir de Santa Clara de Barcelona de la seva intenció respecte alguns afers relacionats amb Isabel d'Empúries mitjançant les paraules de dos emissaris de confiança: el secretari Pere Llobet i el lloctinent de l'escrivà de ració Pere Maeller.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/923 (216 x 286 mm.). Carta closa amb segell secret. Dors: A la venerable religiosa e amada nostra la abadessa del monastir de Santa Clara de Barchelona (adreça). Domina regina mandavit mihi Petro de Colle alias Lobet. [Probata] (iussio sota les marques del segell de cera). Registrata (1424); Lletra de la senyora reyna a la senyora abadessa (XV-XVI); A. En plica de cartes reals del monestir de Santa Clara (1597-1600); 1424 (1887-1912). Carta en suport paper i bon estat de conservació, presenta al dors marques del segell de cera. No s'ha pogut localitzar en el seu registre corresponent (CAT ACA Reial Cancelleria Registres 3220).

A. Regest. CAT AMSBM MSCB núm. 733 f. 11.

B. Transcripció. CAT AMSBM MSCB núm. 797 p. 173.

La Reyna.

Venerable abbadessa. Sobre alguns affers de dona Ysabel d'Empúrias, vos trametem de nostra intenció informats los feels nostres en Pere Lobet, secretari, e en Pere Maeller, lochtinent de scrivà de ració de casa nostra, als quals e a cascun d'ells vos pregam donets plena fe e creença de tot ço que sobre los dits affers vos explicaran, e ho complits per obra segons de vós confiam, axí com si per Nós presencialment vos ere dit, car serà cosa que us tindrem en plaer e servey molt singular.

Dada en Barchelona, sots nostre segell secret, a X dias de noembre de l'any M CCCC XX IIII. La Reyna.*

In curie II°.

1447 febrer 20. Barcelona

La reina Maria de Castella, esposa i lloctinent del rei Alfons IV el Magnànim, fa saber a tots els oficials reials que han de complir la sentència de la causa entre el monestir de Santa Clara de Barcelona i el procurador del fisc de la cúria del batlle general del Principat de Catalunya sota pena de mil florins d'or.

O. Original. CAT AMSBM MSCB núm. 783/899 (220 x 285 mm.). Lletre patent. Dors: Registrata (1447). Carta en suport paper i bon estat de conservació, presenta al dors el segell de cera amb protecció de paper.

A. Registre. CAT ACA Reial Cancelleria Registres 3248 f. 142v-144v.

B. Regest. CAT AMSBM MSCB núm. 733 f. 10v.

C. Transcripció. CAT AMSBM MSCB núm. 797 p. 261.

Maria, Dei gra[ci]a regina Aragonum, Sicilie citra et ultra Farum, Valencie, Hierusalem, Hungarie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, comitissa Barchinone, ducissa Athenarum et Neopatrie, ac eciam comitissa Rossilionis et Ceritanie, locumtenens generalis serenissimi domini regis, viri et domini nostri carissimi, dilectis et fidelibus universis et singulis officialibus dicti domini regis et nostris ac aliis ad quos spectet eorumque locatentibus, salutem et dilectionem.

Cum in causa vertente in nostro consistorio inter yconomum monasterii Sancte Clare civitatis Barchinone, ex una, et procuratorem fisci curie baiulie generalis Principatus Cathalonie, partibus ex altera, causis et rationibus in processu deductis, nostram die et anno subscriptis protulerimus sententiam ut in eadem habetur et prodesset parum sententias ferri nisi earum debita executio sequeretur. Propterea, dicimus et mandamus vobis et cuilibet vestrum scienter et expresse, sub pena mille florenorum auri, quod eandem nostram sententiam et omnia et singula in eadem contenta exequamini et compleatis requisiti, iuxta sui seriem pleniorum.

Data Barchinone, vicesima die mensis febroarii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC° quadagesimo septimo. De Ortigiis, regens.*

In sententiarum locumtenentie X°.